

DUYGUSAL YAKINLIK BAĞLAMINDA NESNEL CERH UYGULAMA ÖRNEKLERİ (BABA-OĞUL/HOCA-TALEBE ÖZELİNDE)

Veli ABA*

Öz

Cerh ve ta'dil hadis usulünün en önemli kollarından biridir. Hadislerin sıhhati/doğruluğunu tespit etmede önemli bir göreve sahip olması bakımından cerh ve ta'dilin belli başlı şartları vardır. Hadis edebiyatı içinde bu ilim dalıyla ilgili çok farklı eserler ve kaideler meydana getirilmiştir. Başlangıç zamanı olarak Hz. Peygamber ve sahabe devrine kadar götürülen bu ilmin İslâmî tenkit zihniyetinin oluşması ve gelişmesinde büyük rolü olduğu her zaman vurgulanmıştır. Fakat ortaya atılan bazı iddialar, zihinlerde nesnel/tarafsız bir cerh ve ta'dilin sanki sadece ilk zamanlarla sınırlı kaldığı Hadis Tarihi içinde daha sonraki asırlarda yapılan cerh ve ta'dilin öznel/tarafı olduğu gibi bir önyargı meydana getirmiştir. Fakat hadis literatürü dikkatli bir şekilde tarandığında aslında her asırda tarafsız bir tenkide/eleştiriye engel teşkil edebilecek olan duygusal yakınlık bağının dahi bir kenara bırakılıp nesnel/tarafsız tenkitlerin yapıldığının birçok örneği görülecektir. Biz bu çalışmamızda özellikle duygusal yakınlığı olan baba-oğul, hoca-talebe vb. şahısların birbirlerine yaptıkları tenkitleri ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Cerh, Ta'dil, Tenkit.

The Samples of Objective Al-Carh Practice in the Context of Emotional Proximity (Specifically Father/Son – Teacher/Student)

Abstract

Al-Carh and al-Ta'dil are two important branches of Usul al-Hadith. Al-Carh and al-Ta'dil have certain conditions since they play a crucial role in determining the correctness and pureness of Hadith. Many works and principles were produced related to al Carh and al-Tad'il in Hadith literature. Beginning with the era of Prophet Muhammad and his companions, these disciplines' role in the emergence and development of Islamic criticism mentality has always been stressed. But, because of some claims, some people tended to think that al-carh and al-ta'dil are not as objective as the first times and in the following centuries they have turned out to be more subjective. But, with a careful investigation of hadith literature it can clearly be seen that there are many samples leaving the emotional proximity aside which can be seen as a problem in objective criticism and

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, vaba75@hotmail.com.

making objective criticism. This study focuses on the criticism that people direct each other who have emotional proximity such as father-son and teacher-student.

Keywords: Hadith, Usul al-Hadith, al-Carh, at-Ta'dîl, Criticism.

Giriş

Hadis İlmî, Tarih İlmî gibi naklî ilimler sınıfına girmektedir. Nakle dayanan bir ilimde üzerinde durulacak en önemli konu ise nakledilen verilerin doğruluğunun tespitidir. Rivâyet edilen hadislerin, bize ulaşan haberler olması dolayısıyla nakledilen her haberin doğru ya da yalan olabileceği göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimaldir. Haberlerin doğru olması öncelikle onları nakledenlerin güvenilirlikleriyle direkt bağlantılıdır. İşte bunlardan dolayı hadisin sıhhatinin tespitinde öncelik senet tetkikine verilmiştir. Senet, râviden/râvilerden oluşan hadis metnin bir parçası olması sebebiyle sıhhatin tespitinde önemli bir konumda yer almıştır.

126 | db

Senetlerde geçen râvilerin biyografilerinin ve hadis rivayetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bilgilerle Ricâl İmî teşekkül etmiş, zaman içinde bu ilim dalı irili-ufaklı kollara ayrılarak bunların her birinde yüzlerce eserler telif edilmiştir.¹ Ricâl İlminin en önemli kollarından biri cerh ve ta'dîldir. Özetle cerh; râvinin adaletine hâlel getirecek tüm kusurlarının ortaya dökülmesi, ta'dîl ise râviyi, rivayetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemektir. Cerh ve tadîlde özne ve nesne olarak her iki taraf da insan olduğundan karşımıza anlama ve yorumlama problemi çıkmaktadır. Çünkü insan sabit ve statik değil, aktif ve değişken bir anlayan-yorumlayandır. Fakat gerek hadis metinlerini anlama ve yorumlamada gerek hadis ricâliyle ilgili değerlendirmelerde anlayan ve yorumlayan bir özne olarak insan faktörü her zaman tartışıla gelmiş bir unsur olmuştur.

Ricâl tenkîdinin bir sistem olarak eleştirilen yönleri olsa da tarafsız bir değerlendirmeye örnek teşkil edecek vasıflarının daha fazla olduğu söylenebilir. İslâmî eleştiri kültürüne yapılan katkılar bağlamında ricâl tenkidinin önceliği ve yetkinliği genelde Hz. Peygamber ve sahabe zamanındaki tenkitlerden örnekler verilerek vurgulanmıştır. Hatta buna dair müstakil eserler dahi kaleme alınmıştır.

¹ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Kitapları ve İlmi Değerleri*, Basılmış Doktora Tezi, SÜSBE., Konya, 1997, s. VI.

tır.² Her dönem için bu sistemde yer alan takdir edilecek misaller olduğu gibi eleştirilecek misaller de vardır. Özellikle son dönemlerde hadis ve rical tenkidiyle ilgili kaleme alınan eserlerde tek taraflı bir bakış açısının hakim olduğu görülmektedir.³ Bilhassa nesnel eleştiriyi tamamen bir dönemle sınırlandırmak söz konusu tenkidin sanki sahabe devrinden sonra yapılmadığı, daha sonraki dönemlerde, özellikle siyasi ve mezhep taassubunun objektif tenkit anlayışını tamamen ortadan kaldırdığı gibi bir izlenim meydana getirmektedir.

Biz bu çalışmamızda akran olanlardan özellikle baba-oğul buna ilaveten yine duygusal bir bağ olması sebebiyle hoca-talebe ilişkileri çerçevesinde örnekler sunmak suretiyle bu durumu ortaya çıkarmaya çalışacağız.⁴ Talebenin kendi dilinden hocasına yönelttiği cerhi ele alacağımız gibi, başkalarının hocasına yönelttiği fakat kendi kitabında veya rivayetinde hocasının cerhine yönelik nakilleri de buna dahil edeceğiz. Bunu da tıpkı öğrencinin kendi hocasını cerhi şeklinde objektiflik açısından değerlendireceğiz. Konuya dair örneklerin seçiminde aralarında dini, itikadi, mezhepsel çekişmelerden dolayı tarafsız bir tenkide mani tarzda sürtüşmeler geçen muhaddisleri esas almayacağız. Fakat doğal (her hangi şahsi veya fikri bir sebebe dayanmayıp tabii) olan tenkitleri esas alacağız.

² Mesela bu eserlerin en meşhurlarından biri; Bedruddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-İcâbe li-trâdi mâ'stedrakethu Â'işe alâ's-sahâbe* adlı eseridir. Bu eserin özeti niteliğindeki bir diğer çalışma da Suyûti'nin (ö. 911/1505) *Aynu'l-isâbe fi'stidrâki Â'işe alâ's-sahâbe* adlı eseridir. ez-Zerkeşî'nin eseri *Hazretî Â'işe'nin Sahabe'ye Yöneltiltiği Eleştiriler* adıyla Bünyamin Erul tarafından yayına hazırlanmıştır. (İlerleyen bölümlerde bu eserler hakkında daha geniş bilgi verilecektir.) Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz.; Mehmed Said Hatipoğlu, *İslam Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 59-61, 72; "Hazreti Â'işe'nin Hadis Tenkidciliği", *AÜİFD*, XIX 1973, s. 59-74.

³ Bu eserlerden bazıları: Mehmed Said Hatipoğlu, *İslam Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidi'nin Doğuşu*, Otto Yayınları, Ankara, 2015; "Hazreti Â'işe'nin Hadis Tenkidciliği", *AÜİFD*, XIX 1973, s. 59-74; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir, 1981; *Hazreti Â'işe'nin Hadisçiliği*, İzmir, 1987; Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde Tekzib Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti", *AÜİFD*, XXXIX. 1999, s. 455-489; *Hazreti Â'işe'nin Hadisçiliği*, İzmir, 1987.

⁴ Akranlıktan ve diğer duygusal bağlardan dolayı baba-oğul ve hoca-talebe örnekleri dışında az da olsa bazı örnekler vereceğiz. Kimin kime, ne kadar zaman içinde, nasıl hoca ve talebe olduğuna dair standart bir tarif olmadığından muhaddislerin birbirlerine hocalık-talebelik olma yönlerini birbirlerinden yaptıkları nakilleri esas alarak da kabul edeceğiz.

I. Çalışmanın Sınırı ve Kaynaklar

Cerh ve ta'dîl edebiyatında birbirlerine duygusal bir bağla bağlananların objektif değerlendirmelerini/tenkitlerini bütünüyle ortaya koyan her hangi bir eserin bugüne kadar kaleme alınmamış olması bu çalışmanın en zor noktalarından birini teşkil etmektedir. Bu nedenle konuya ait yeterli misalleri bulabilmek araştırmamızın en geniş mesaisini oluşturmuştur. Fakat kâfi derecede misallerle niceliksel bir yetkinliğe ulaşıldıktan sonra araştırmaya konu olacak şahısların kendi tarihsel bağlamlarının kavranmış olmasının gerekliliği de bilinmelidir. Bu yüzden biyografiyi inceleyen kişi sadece o dönem konusunda yeterliliği olan değil aynı zamanda üzerinde çalıştığı kişinin hayatıyla her hangi bir şekilde ilişkisi bulunan belli başlı bütün belgeleri incelemiş olmalıdır. Biz de bu düşünceden hareketle ele aldığımız bir şahsın hayatına dair neredeyse bütün belgelere ulaşmaya çalıştık.

Araştırmamıza bol örnek sağlayabilecek türden müstakil bir eser olmaması dolayısıyla, biz kendi gayretlerimizle genelde hadis edebiyatı özelde ise rical edebiyatıyla ilgili bazı kaynaklardan taramalar yaparak yeterli derecede örnek bulmaya çalıştık. Bu sebeple bazı müelliflerin eserlerini baştan sona taradık. Mesela İsmâîlî'nin *Mu'cemü's-şuyûh*, İbn Atıyye'nin *Fihris*'ti, Kâdî İyâz'ın *el-Gunye*'si gözden geçirdiğimiz eserlerdendir. Bunlardan bazılarında konumuzla alakalı sadra şifa bilgilere ulaşırken İbn Atıyye'nin *Fihris*'ti ve Kâdî İyâz'ın *el-Gunye*'si gibi kayda değer bir örnek bulamadığımız eserler de oldu.⁵ Bunun yanında konumuz adına önemli olan aile isnatlarıyla ilgili kayıtları ortaya çıkarmak için ulaşabildiğimiz eserleri de inceledik. Aile isnadları ile ilgili olarak sahâbe çocuklarının bilinmesi konusunda Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) *Tesmiyetü men rüviye anhu min evlâdi'l-aşareti* adlı eseri ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/888) *Tesmiyetü ihvetillezine rüviye anhümü'l-hadîs* adlı eseri⁶ başvurduğumuz kaynaklardandır. İlaveten isnad zincirinde aile isnadlarına delalet eden "an ebîhi" "an ceddihî" vb.

⁵ Çünkü İbn Atıyye söz konusu eserinde yaklaşık 30 hocasını kısaca tanıtmış, kendilerinden sema, kiraat, icazet vb. metotlarla aldığı kitapları saymıştır. Bazı hocalarıyla ilgili zaman ve mekana dair bir açıklama yapmasına rağmen cerhlerine dair bir bilgi vermemiştir. Kâdî İyâz'ın *el-Gunye*'si ise çeşitli metotlarla kendilerinden nakilde bulunduğu hocalarını ve bunlarla ne tür irtibatı olduğunu anlatmış, cerhle ilgili kayda değer bilgilere yer vermemiştir.

⁶ Ali b. el-Medîni'nin ve Ebû Dâvûd'un bahsedilen bu eserleri muhakkik Bâsim Faysal Ahmed Cevâber tarafından düzenlenerek *er-Ruvât mine'l-ihve ve'l-ehavât* ismiyle neşredilmiştir.

ifadeler esas alınıp taramalar yapılarak önemli görülen örneklerle ulaşılmaya çalışılmıştır.⁷ Ayrıca bu konuda akademik çalışmalardan da istifade ettik. Emin Aşikkutlu'nun *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, Mehmet Eren'in *Hadis İlminde Ricâl Kitapları ve İlmi Değerleri*, Bekir Kuzudişli'nin *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları* adlı doktora tezleri bunların belli başlılarındandır. Fakat bizim hedefimiz konuyla ilgili abartılı bir örnek sayısına ulaşmak değildir. Aksine bazı örneklerden yola çıkarak bu türden birçok örnek olabileceğini ileri sürmek hedeflerimizden biri olduğundan bununla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmasını, gerekirse bir eser ortaya konmasını teklif etmenin hadis bilimine olan katkısını da bu çalışmada ele alacağız.

II. İsnat ve Ricâl

Rical kitaplarında hadis senetlerindeki şahıslar ele alınmış ve rical araştırmaları isnatla birlikte başlamıştır. 'İsnat', bir hadis veya haberi ilk söyleyenine kadar yükseltmek demektir. Yani haberi birbirinden rivayet eden ravilerin isimlerini zikredilmesine *isnat* denilir. Hadisçiler *senet* ve *isnat* kelimelerini müteradif olarak kullanmışlardır. Dayanılan şey manasına gelen *senet*, şahıslar için kullanıldığında "güvenilir kişi"yi ifade eder. Hadislerin önündeki ravi isimleri zincirine de, hadisin sahih ve zayıflığı konusunda esas alındıkları için, *senet* denilmiştir.⁸

Hiz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte karışıklıkların artması, fitne olaylarının zuhur etmesi ve ilk hicri asrın ortalarından itibaren sahâbîlerin çoğunun vefat etmesi Hiz. Peygamber'den vârid olduğu iddia edilen bir rivâyetin araştırılmasına, bunu nakledenin sorgulanmasına sebep teşkil etmiştir. Bütün bunlara ilaveten hadis uydurma faaliyetlerinin giderek yaygınlaşması isnat araştırılmasını zorunlu kılmıştır.

Sahabenin rivayetler hususundaki tetkiki ve dikkati, tabiinden sonra daha sıkı kurallarla pekiştirilmiştir. İslam'ın geniş bir coğraf-

⁷ Aile isnatlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivâyetlerinde Aile İsnadları*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

⁸ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Ricâl Kitapları ve İlmi Değerleri*, s. 133, 134. Ayrıca bkz. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn, (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb), *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (I-II), Dâru Tayyibe, ts., I, 27; el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebir*, (I-II), Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 291.

yaya yayılması kozmopolit bir İslam toplumu meydana getirmiş, değişik birçok millet ve kültürlerin yaşadığı değerler Hz. Peygamber'in rivâyetleriyle karıştırılmaya başlanmış, bunun neticesinde hadis uydurma faaliyetinin çoğalması isnada verilen önemi arttırmış ve isnat hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁹

Senetlerde geçen ravilerin biyografilerinin ve hadis rivayetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bilgilerle *Rical* ilmi teşekkül etmiş, zamanla bu ilim dalı bazı değişik kollara ayrılarak bunların her birinde farklı farklı birçok eser telif edilmiştir. Zengin İslami Biyografi Edebiyatı'nın bir bölümünü teşkil eden ve ağırlıklı olarak muhaddislerin biyografilerini ihtiva eden rical kitapları, aynı zamanda bu edebiyatın doğmasına en büyük tesiri icra etmiştir.¹⁰ Fakat asırlarca büyük bir hadis kültürü hazinesinin vazgeçilmez bir parçası olan biyografi eserleri zaman zaman subjektif değerlendirmelerle suiistimal edilmiştir. Kimi zaman siyasi kimi zaman da belli bir fırka ve mezhep anlayışı doğrultusunda şahısları ve tarihi olduğu gibi değil de yapay bir tarih anlayışı niyetiyle kalem alınmış eser yahut tenkit ifadeleri de bu literatür içerisinde yer bulmuştur.

130 | db

Eleştirilen bütün yönlerine rağmen haberlerin doğruluğunu tespitte vazgeçilmez bir uygulama olan isnad sistemi, müslüman ilim adamları için sürekli ilgi gören çalışmalardan biri olmuştur. Her ne kadar farklı eğilimler bulunsada isnadlar, hadis değerlendirmelerinde önemli bir kriter olarak araştırmacıların yanında önceliğini korumuştur.

III. Cerh ve Ta'dil

Cerh (الجرح) sözlükte maddi ve manevi olarak yaralamak, sövmek, silahla yaralamak ve bir yarayı deşmek anlamındadır. Cerh işlemindeki râvinin adaletine halel getirecek tüm kusurlarının ortaya dökülmesi, bir yaranın deşilip içindekilerin dışına çıkarılmasına benzetilebilir. Terim olarak ise hâfızası kuvvetli ve dikkatli bir âlimin, fışk ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvi-

⁹ Hadisin en önemli unsurlarından biri olan isnad için bkz. Raşit Küçük, "İsnad", *DİA.*, XXIII, 154-159.

¹⁰ Mehmet Eren, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları -I-", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisân 2000, C. 2, Sayı 6, s. 135.

lerin rivayetine muhalefet etmek gibi rivayetinde yer alan bir kusura bundan dolayı hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesidir.¹¹

Ta'dîl (التعديل) sözlükte temize çıkarmak, doğrulamak, tashih etmek, ve adaletli davranmak anlamlarına gelen “a-d-l” (عدل) fiilinin tefîl babından mastarıdır. Hadis terimi olarak da “râviyi, rivayetin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemek” mânasını taşır. Râviyi böyle sıfatlarla niteleyene muaddil, adâlet sahibi olduğu söylenen kimseye *adl* veya *âdil* denir. *Cerh* ve *ta'dîl* birtakım özel lafızlar kullanılarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadis ricâli ilmidir. Kaynaklarda bu ilmi ifade etmek üzere “rivayeti kabul veya reddedilecek râviler ilmi” (ma'rifetü men tükubbile rivâyetühû ve men türaddü), “sağlam ve zayıf râviler ilmi” (ilmü's-sikât ve'd-duafâ'), “zayıf ve terkedilmiş râviler ilmi” (ilmü'd-duafâ' ve'l-metrûkîn), “râvilerin sahip olması gerekli olan nitelikler ilmi” (ma'rifetü evsâfi'r-ruvât), “râviler terazisi ilmi” (ilmü mîzânî'r-ricâl) ve “ricâl tenkidi ilmi” (ilmü nakdi'r-ricâl) gibi adlar da kullanılmıştır.¹²

Yaratılmışlar arasında en mükemmel olan insan, hata yapma, unutma, günah işleme gibi beşerî bir takım eksikliklerden berî değildir. Bu gerçeklerden hareketle hadisleri nakletmekle görevli olan ilim ehlinin aynı zamanda bir insan olması hasebiyle bazı hatalar yapması, unutması naklettiklerinde farklılıklar ve bazı yanlışlar meydana getirmiştir. Bundan dolayı cerh ve ta'dîl ilminin teşekkülünde beşerî zaafı olan insanın söz konusu eksiklikleri en önemli sebep sayılabilir.

Hadis ilmi cerh-ta'dîl üzerine kurulduğuna göre, bu kadar önemli bir faaliyetin başıboş bırakılmayacağı, bir takım ölçütleri ve prensipleri olacağı tabiidir. Bundan dolayı herkes, her önüne geleni gelişigüzel cerh ve ta'dîl edemeyecektir. Her şeyden önce cerh ve ta'dîl yapacak kişinin bir taraftan cerh-tadîl sebeplerini çok iyi bilmesi, diğer taraftan da hakkında hüküm vereceği kişiyi yakından

¹¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), 3. Baskı, Dâru Sâdr, Beyrût, 1414, II, 42; el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd İbn Eyyûb *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh limen harrace anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi's-Sahîh*, (I-III), (thk., Ahmet Lazar, Marâkeş), ts. I, 33-34; Uğur, *a.g.e.*, s. 44; Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 48; Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *DİA.*, XII, 394.

¹² Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *DİA.*, XII, 394. Ayrıca bkz. el-Bâcî, *a.g.e.*, I, 33-34; Uğur, *a.g.e.*, s. 44; Aydınlı, *a.g.e.*, s. 48.

tanınması gerekmektedir. Ayrıca rivayet ettiği hadisin kabul edimesi için bir râvide aranan şartlar, o ravi hakkında cerh ve ta'dîl hükmü verecek kişide de bulunmalıdır. Hadis râvisinde aranan güvenilirlik vasfının, bize o ravinin güvenilir olup olmadığını haber veren kişide de aranmaması temelsiz bina yapmaya kalkışmak gibidir.¹³

İşte bu sebeptendir ki muhaddisler, ravileri tenkid edecek kişilerde ilim, takva, vera, sıdk, taassuptan uzaklık, tarafsızlık, cerh ve tezkiye sebeplerini bilmek, tecrübe, mümarese (alışkanlık), maharet vasıfları bulunmasını gerekli görürler. Bu anlayışın sonucudur ki cerh ve ta'dil ayrı bir ihtisas sahası haline gelmiş ve bu konuda herkesin hükmüne itimad ettiği, cerh ve ta'dil imamları yetişmiştir.¹⁴ Cerh ve ta'dilde belirlenen usul ve kaidelere dair bir hayli görüşler ileri sürülmüş, bunların hangi şartlarda geçerli ve geçersiz olacağıyla ilgili bu görüşlerin dahi tenkidi yapılmıştır. Çalışmamızın hacmi bu alanda yapılmış geniş tartışmalara kâfi gelmeyeceğinden cerh ve ta'dille ilgili malumatlar olarak şimdilik bunlarla yetinmeyi uygun buluyoruz.

IV. Sosyal Bilimlerde Nesnellik

Sosyal bilimler alanında ortaya çıkan yöntemlerde, içerisinde doğdukları düşünce havzasının belirleyici rolü vardır. Bundan dolayı, sosyal bilimler alanında, doğa bilimlerinde olduğu gibi tek ve kesin bir yöntem hakim olmamıştır. Felsefi güdüler ne olursa olsun bu yöntemlerin çoğunun felsefi temel konularda ortak sorunları vardır. Anlama, yorumlama, uygulama, tarih, dil, yöntem, ön-anlama, hakikat ve geçerlilik ölçütü, anlam, nesnellik, öznellik gibi sorunların önemli bir kısmı çağdaş felsefede epistemoloji sorunları olarak, diğer bir kısmı bilimsel yöntem sorunu olarak tartışılmaktadır.¹⁵

Nesnellik ya da nesnel olmak, gündelik hayatta ve akademik camiada çok sık kullandığımız bir kavramdır. Kavrama bu kadar sık başvurulmasının nedeni onun “bilimsel olan”a ilişkin imasında yatar. Bugüne kadar nesnellik bilimsellikle eşdeğer tutulmuş, bilimsel olmak, nesnel olmakla ilişkilendirilmiştir Nesnellik bilim felsefesinden epistemolojiye hemen her alanda en çok kullanılan kavramların

¹³ Polat, Selahaddin, “Cerh ve Ta'dîl'in Tenkidi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1985, Sayı 2, s. 221-248.

¹⁴ Polat, a.g.e., s. 221, 222.

¹⁵ Adnan Koşum, “İçtihat Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznel ve Nesnellik Sorunu”, *Usûl İslam Araştırmaları*, 2016, Sayı: 5, Ocak-Haziran, s. 5, 6.

başında gelmiştir. Kavram, nesnel bilgi, nesnel yöntem, nesnel gözlem, nesnel kriter, nesnel ölçüm ve nesnel değerlendirme gibi pek çok olağan kullanımda karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Bu minvalde klasik kutsal metinlerde anlam anarşisine yol açmadan nesnel bir anlama ulaşmak, yorumcuların ve yorum bilimcilerin en önemli çabalarından olmuştur.¹⁷

Nesnellik kavramı kimi zaman objektiflik kimi zaman da tarafsızlık adı altında hadis biliminde de karşılaştığımız bir terimdir. Gerek hadis metinlerini anlama ve yorumlamada gerek hadis ricâliyle ilgili değerlendirmelerde anlayan ve yorumlayan bir özne olarak insan faktörü her zaman tartışıla gelmiş bir unsur olmuştur. Çünkü insan tasarrufu neticesi olan her metnin belli bir bağlamı olduğu, pek çok determinasyonu bulunduğu bunun yanında anlamın sabit ve donmuş bir şey olmadığı aksine dinamik ve esnek olduğu bilinen bir gerçektir.

Elbette ki hadislerdeki sübut ve sıhhat problemini halletmek için büyük çabalar sarf edildiği gibi, delalet sorununu da çözmek, doğru anlaşılmasını ve doğru yorumlanmasını temin etmek için ciddi çalışmalar yapılmamış değildir.¹⁸ Bütün bu çalışmaların ön hazırlığı niteliğinde olan ricâl tenkit sisteminde râvilerin değerlendirilmesi olan cerh-ta'dilde de tarafsızlık en önemli hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimin tarafsızlığı aynı zamanda dışımızdaki olguları her türlü kişisel değer ve yargıların ötesinde olduğu gibi algılamamız anlamını da taşır. Bu, hiçbir zaman olgular karşısında mutlak bir anlamda tarafsız kalamayacağımızı, istek ve duygularımız kadar dünya görüşümüzün de olayları etkileyebileceğini göstermektedir. Çünkü bilim adamı olaylar karşısında bir fotoğraf makinası gibi mekanik olarak hareket etmez.¹⁹ Bu yüzden mutlak bir nesnellik düşünüldüğünde öznelliğin varoluşsal boyutundan müstağni olamayacak bir insan olarak râvilerin de tarafsızlıklarına gölge düşürecek söz ve uygulamalar bulunabileceğini ka-

¹⁶ Bisbee, E. "Objectivity in the Social Sciences". *Philosophy of Science*. Vol. 4/No. 3.'den naklen Öztürk, Emre, "Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkililiğini Aşma Girişimi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 4 (1), s. 199.

¹⁷ Koşum, a.g.e., s. 6.

¹⁸ Mehmet Görmez, "Sünnet ve Hadis'in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar", *İslami Araştırmalar*, 1997, 10. cilt - 1-2-3-4. Sayı -Hadis-Sünnet Özel Sayısı, s. 31.

¹⁹ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B., İstanbul, 1995, s. 16.

bul etmek gerekir. Fakat bütünüyle elde edilemeyecek olunan bir ideal adına sahip olunan en küçük parçanın dahi terkedilmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Bu yüzden hadis ricâliyle ilgili değerlendirmelere tek taraflı bakıp geçmişteki siyasi, mezhepsel, bölgesel vb. farklılıklardan dolayı nesnellığe aykırı bazı görüşleri ve uygulamaları dikkate alıp olumsuz değerlendirmelerde bulunmanın doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Biraz önce de işaret edildiği gibi mutlak bir nesnellik mümkün olmasa da her şeye rağmen ricâl münekkidleri tarafgirliğe sebep olabilecek akrabalık, dostluk, ırkdaşlık, hocalık-öğrencilik vb. duygusal bağları bir kenara bırakarak objektif bir tenkidin en güzel örneklerini vermişlerdir.

V. Tenkît ve Tarafgirlik

Bir hadis terimi olarak “tenkit”, ravilerin, rivayet tekniklerinin ve hadis metinlerinin ilmî usullerle incelenerek, hadislerin sıhhat durumunun belirlenmesi anlamına gelmektedir. Aslında “tenkit” kelimesi, Hadis ilminde, daha sonradan kullanılmaya başlamıştır.²⁰ Bunun yerine önceleri, cerh ve ta’dîl, temyîz, muâraza, ihtilâf, teârûz, işkâl gibi klasik kavramlar kullanılmıştır.²¹ “Metin tenkidi” deyimi ise hadis ilmine şarkiyatçıların ve modern tarihçilerin terminolojisinden geçmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.²² Hadis tenkidinde öncelikli olarak bilinmesi gereken husus, ister sened ister metin tenkidi olsun, yalnızca rivayetin aidiyetinin tenkit edilmesidir. Yoksa bizzat Resûlullah’ın (sav) sözleri ve fiillerinin kritik edilmesi, hadis tenkidinin konusu ve gayesi değildir. Çünkü O’nun masumiyeti böyle bir eleştiriyi şiddetle reddeder. Hadis tenkidinde, yalnızca Resûlullah’ın söz ve fiillerinin kendisine nispetinin doğruluğu; ravinin yalancı, karıştıran, unutan veya rivayetinde hata yapan kimselerden olup olmadığı araştırılır.²³

Tarafgirlik, kin ve öfke nesnel bir tenkidin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Bunun için mezhep taassubu ve dünyevi rekabet gibi nedenlere dayalı cerhlerin, müfesser olsalar dahi kabul

²⁰ Ayhan Tekineş, “Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı”, *Sakarya İ.F.D.*, Sayı 1, Sakarya, 1996, s. 203.

²¹ el-A’zamî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (çev. Recep Çetintaş), Usûl Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79, 80.

²² Ali Arslan, “Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 1, Sayı 2, s. 59.

²³ el-İdlebi, Selahaddin b. Ahmed, *Menhecü nakdi’l-metn inde ulemâi’l-hadisi’n-nebevî*, Beyrut, 1983, s. 30; el-A’zamî, *Menhecü’n-nakd*, s. 5; Tekineş, a.g.e., s. 203.

edilmeyeceği öne sürülmüştür.²⁴ Eleştiride bulunan kişinin objektif değerlendirmelerine engel teşkil edebilecek birçok temel davranış kuralları cerh-ta'dîl ilmi içerisinde tarif edilmiş, bu kurallara uymayanların yaptıkları tenkitlere ihtiyatlı yaklaşmıştır. İlmî, ırkî veya hissî tutuculuğun da, taassup içinde değerlendirilebilecek davranışlar arasında yer aldığı ileri sürülmüştür. Bu nedenle fıkıh, kelâm, tasavvuf ve felsefe gibi ilimlerden hoşlanmayanların, sırf fıkıh veya felsefe ile uğraştıkları için fakîh ve filozofları cerh etmeleri makbul görülmediği gibi, ırk ayırımına, şahsî dostluk veya düşmanlıklara dayalı cerhlerin de dikkate alınmayacağı söylenmiştir.²⁵

Fakat her şeye rağmen ricâl münekkidleri akrabalık, dostluk, ırkdaş nedenlere dayalı tarafgirlikten uzak durmanın en güzel örneklerini de vermişler,²⁶ nesnel bir tenkidin temel hususlarında takdire şayan görüşler öne sürüp bununla ilgili uygulamalar ortaya koymuşlardır.

Nesnel bir tenkidi anlayabilmek için münekkid âlimlerinin her birinin tenkitçilik özellikleri tüm yönleriyle ortaya konulmalıdır. Bunun için onların hayat hikâyelerini, yaşadıkları devrin ve ülkenin şartlarını, kişisel özelliklerini ve ilişkilerini, siyasi kimliklerini, dini ve dünyevi görüşlerini, tenkit anlayış ve alışkanlıklarını ve yaptıkları tenkitlerin isabet oranını inceleyen, ulaşılabilecek tüm kaynaklardan yararlanmak ve bir takım istatistik tekniklerden de istifade edilmek suretiyle ortaya konulmasını amaçlayan çok yönlü araştırmalar yapılmalıdır. Böylece herhangi bir râvi hakkında yapılmış olan bir tenkit değerlendirilirken tenkitçinin genel özelliklerinin bilinmiş olması karar vermede yardımcı bir unsur olacaktır.²⁷ Biz çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde tarafsızlık örneği olarak gösterilebilecek bazı tenkitleri vererek söz konusu iddiaları somutlaştırmaya çalışacağız.

VI. Tarih-Hadis İlişkisi ve Tarafsızlık

İnsanların geçmişini inceleyen ve onların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik kapsamlı eylemlerinin tablosunu takdim eden bir di-

²⁴ Subkî, Tacüddîn Abdülvehhâb b. Taküyüddîn, *Kâidetü fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1410/1990, s. 19.

²⁵ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, Basılmış Doktora Tezi, MÜSBE., İstanbul, 1992, s. 54.

²⁶ Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 54.

²⁷ Kadir Gürler, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, Temmuz/Ağustos/Eylül, 2004, Cilt: 4 Sayı: 3, s. 44.

siplin olan Tarih ilmi ile Peygamberimiz (sav)'in söz, fiil ve tasvillerinden bahseden Hadis ilminin usulleri arasında temel bazı noktalarda ortaklık bulunmaktadır. Tarih, geçmişte yaşanmış olayları, kişileri ve kurumları inceler. Hadis ilmi ise, Peygamberimiz (sav)'in sözlerinin, davranışlarının, uygulamalarının ve onunla ilgili bütün bilgilerin tespiti, sonraki nesillere nakledilmesi ve bu esnada karşılaşılan problemlerle ilgilenir.²⁸ Hadiselerin seyrinden, hatta madde ve eşyanın mazi ve halinden bahseden her yazı ve her hikâyeye bir tarih olarak görüldüğünden²⁹ Hz. Peygamber'i tanıma istikametinde geçmişi ortaya koyan vesikalar olarak ricâl edebiyatını da tarihin bir parçası olarak görmek gerekmektedir.

Bilindiği üzere İslam Tarihçiliği, ilk zamanlarda Hadis ilmi içerisinde, onun kaidelerine göre aktarılmış, daha sonra müstakil ilim dalı haline gelmiştir.³⁰ Nitekim ilk Siyer ve İslam Tarihi çalışmaları Hicrî 100. yıldan sonra başlamıştır ki, bu konudaki ilk eser, İbn Şihâb ez-Zühri'nin (ö. 124/742) "*Megâzi*"sidir.³¹ İlk İslam Tarihçileri, insanlığın geçmişine ait önemli olayları ve bunlarla ilgili çeşitli kaynakları, rivâyetleri eserlerinde derleyip toplamışlardır. Bu usul, neticede rivayetleri toplamakta esas şeklini almış olup, eserler tenkitsiz ve tertipsiz bir şekilde derlenmiş ve tarih felsefesi ile ilgilenilmemiştir.³² Bu itibarla, İslam tarih yazıcılığının, tarih yazma şekilleri bakımından, rivâyetçi (nakilci) usulden sayılmaktadır.³³

Tarihe malolmuş bir olayı ve olguyu anlama ve yorumlama çabası olarak görülen tarih tenkidi, tarihte doğruyu yanlıştan ayırt etmeye tahsis edilmiş bir usuldür. Fakat tarihte doğruyu yanlıştan ayırt etmek için üç temel işlem yapılmıştır. Öncelikle şahitlikleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve nihayet onları anlamak.³⁴ Tarihte bir usûl olarak görülebilecek bu üç temel işlem hadis usûlü kapsamında senet ve metin tenkidi kapsamında icra edilen bir uygulamadır. Fakat doğruyu bulma ve anlama çabası kapsamında tarih ve hadis mukayese edildiğinde hadiste Hz. Peygamber gibi

²⁸ Arslan, a.g.e., s. 54.

²⁹ A. Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1985, s. 2.

³⁰ Arslan, a.g.e., s. 54.

³¹ Sabri Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

³² Hizmetli, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslam Tarihi*, s. 20, 21.

³³ Kafesoğlu, İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İst. Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi*, Mart 1962-Eylül 1963, s.1.

³⁴ Ch. V. Langiois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, (çev. Galip ATAÇ), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 64, 65.

manevi bir etkinin varlığı gerçeğin peşine düşmeyi tetikleyen ayrıcalıklı bir unsur olarak görülmelidir.

Şu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir ki, her tarih çalışmasının değerlendirilmesinde başvurulan ilk ölçüt, geçmişe ilişkin yorumun eldeki bütün kaynaklara ne derece uygun olduğudur. Yeni kaynaklar keşfedildiğinde ya da eskileri yeni bir ışık altında okunduğunda, en muteber kitabın bile sonu kâğıt fabrikası olabilir.³⁵ Bunun için, hadis ricaline ait biyografik eserlerden de yola çıkılıp, hadis tenkit sistemindeki bazı sübjektif örnekler esas alınarak cerh ve ta'dîl gibi çok ciddi bir formasyonun değersizleştirilmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü ister nesnel ister öznel olsun, cerh-tadîl sistemi içerisinde kaydedilmiş her bir kelime/söz tarihi bir vesika niteliğindedir. Dolayısıyla bu vesikaların gerçekliğini ve değerini tayin edenler de tarihçi bir kimsenin üstlendiği görevi üstlenmiş olduklarını unutmamalıdır. Tarihçinin işi, geçmişten günümüze kalanlarla geçmişe ilişkin yorumlar inşa etmekse eğer,³⁶ geçmişe dönük belge yığınları arasında kaybolmayı, yani ulaşabileceği her misale sebatla eğilmeyi göz önünde bulundurması gerekir. Elbette ki yöntemin bu şekilde olmasıyla cerh-ta'dîl uygulama sisteminde kaydedilmiş objektif değerlendirmelere ulaşılabilir ve taraflı olan yaklaşımlar ortaya çıkartılır. Aksi durumda tarihi bir vesika hükmündeki devasa bir tenkît literatürü sübjektif değer yargılarının kurbanı olur. Neticede kendisini sübjektif olarak değerlendirdiğimiz cerh-tadîl ölçütlerimiz de sübjektif olmaktan kurtulamaz.

VII. Hz. Peygamber ve Sahabe Zamanında Eleştiri Kültürü

Hadis tenkidini, doğrusu ile yanlışını birbirinden ayırma çabası olarak ele alırsak, bu faaliyetin çok erken bir devirde başladığını görebiliriz. Fakat bu ilk merhalede tenkit, Hz. Peygamber'e gidip kendisinin söylediği haber verilen bir şeyin doğruluğunu tespit etmekten başka bir mana ifade etmiyordu.³⁷ Gerçekte, Kur'an-ı Kerim tarafından tarif edilen İbrahim (a.s.)'ın kıssasında³⁸ olduğu gibi, bu dönemde tenkit amelîyesi, Müslümanların kalpleri mütmain olsun diye, fiilî takviye amelîyesi yönteminden ibaretti. Nitekim Dîmâm b.

³⁵ John Tosh, *Tarih Peşinde*, (Çvr. Özden Arıkan), Kuram Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 33.

³⁶ Tosh, a.g.e., s. 54.

³⁷ el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 80.

³⁸ Bkz. Bakara 2/ 260.

Sa'lebe, Hz. Peygamber'e (sav) gelerek: "Ey Muhammed! Senin elçin bize geldi ve şunları söyledi" dedi. Peygamber (sav) de: "Doğru söylemiş", diye cevap verdi.³⁹ Sahabenin bu tür tahkik ve tetkiklerine daha başka örnekler de verilebilir.⁴⁰ Bu örnekler ışığında Resûlullah'ın hadislerinde araştırma, tedkik ve tenkit işleminin daha onun hayatında iken başladığını söyleyebiliriz.⁴¹

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının doğru anlaşılıp algılanması ve yine düzgün bir şekilde nakledilmesi, sahabenin en gayretli oldukları hizmet alanıydı. Onların zaman zaman Hz. Peygamber'e sordukları soruları, kavrayamadıkları bazı konularda ona başvurmaları, iç yüzünü idrak edemedikleri çeşitli konularda ona yönelttikleri eleştirileri ve özellikle Hz. Ömer'de görüldüğü üzere ortaya koydukları ciddi itirazları hep onu iyi anlayabilmek adınaydı. Doğruyu tespit etmek ve hakikate ulaşabilmek amacıyla sahabeden bazılarının gösterdiği bu hassasiyet her türlü taktirin üzerindedir. Özellikle fakih ve müctehid olarak bilinen sahabeler, Hz. Peygamber'in bu tür tenkitleri müsaama ile karşıladığını görmüşler ve eleştirel bir ruhla birbirlerine de itiraz etmekten, hatta gerektiğinde sert eleştiriler yöneltmekten dahi çekinmemişlerdir.⁴² Onların bu yolda yaptıkları ilmî tenkitler, İslam kültür tarihinin en parlak örnekleri olarak sayılabilir. İslam'ı öğretme çalışmaları sırasında Sahâbenin birbirinin eksikliğini tamamladığı, yanlışını düzelttiği, hatta tekzibe dahi gittikleri vâkîdir. Ama bu, sırf Kur'an ve Peygamber yanlış anlaşılmasın, İslam yanlış öğrenilmesin diyedir.⁴³

Sahâbenin, son peygamber Hz. Muhammed (a.s.)'e bağlılıkları herkesçe bilinen bir gerçektir. Budan dolayı onlar Hz. Peygamber'in hayatına büyük önem vermişler, ondan sadır olan her söz ve uygulamayı hayatlarına tatbik etme gayreti göstermişlerdir. Fakat sahâbenin Hz. Peygamber'i anlamada, söz ve fiillerini yorumlamada farklılık arz etmiştir. Çünkü farklı anlayış ve kapasiteye sahip olan ashâbın hadisleri/sünnetleri anlama ve yorumlamada da farklı olmaları tabii bir durumdur.

³⁹ Buhârî, İlim, 6; Müslim, İman, 10.

⁴⁰ Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1982, ss. 7-11.

⁴¹ Arslan, a.g.e., s. 59.

⁴² Zerkeşî, Bedrüddîn, *el-İcâbe li îrâdi mâ'stedrekethu Âişe alâ's-sahâbe*, (thk. Sa'îd el-Efğânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût 1985 (4. Baskı), (*Hz. Aişe'nin Sahabe'ye Yönelttiği Eleştiriler*), Yayına Hazırlayan, Bünyamin Erul, Ankara 2000, Giriş Bölümü, s. 15.

⁴³ Mehmed Said Hatipoğlu, "Hazreti Âişe'nin Hadis Tenkidciliği", *AÜİFD*, XIX 1973, ss. 59-61, 72.

Özellikle savaşlarda ve de hicrette fedakarlığın ve îsârın en zirve noktasına ulaşan, sıhriyet kardeşliğinden daha ileri konumda bir kardeşlik ve dostluk anlayışıyla yaşayan sahâbelerin Rasûlullâh'ın hadisleri/sünnetleriyle ilgili durumlar söz konusu olunca doğruyu anlama niyetiyle bir birlerini tenkitten geri durmadıkları, objektif davranışlarıyla doğruyu meydana çıkarmak için olanca güçleriyle gayret ettikleri görülmektedir. Kaynaklara bakıldığında bazı rivâyetlerde sahâbenin, “*yalan*” kelimesini kullanarak birbirlerini tenkît ettikleri dahi görülmektedir. Mesela namaz kıraatindeki sekte ile ilgili hadis yüzünden İmran b. Husayn (ö. 52/672) Semûre b. Cendüb'ü (ö. 60/679); İbn Ömer (ö. 74/693), vitrin farz olmadığını iddia eden Ebû Hureyre'yi (ö. 58/678); Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in yaptığı umre sayısı ve yakınlarının ağlaması sebebiyle ölüye eziyet edilmesi ile ilgili hadislerden dolayı İbn Ömer'in Hz. Hasan'ı (ö. 50/670), و شاهد ومشهود (el-Bürûc, 85/3) ayetine dair sözleri sebebiyle İbn Ömer ve İbn Zübeyr'i (ö. 73/692); Ubâde b. es-Sâmit'in (ö. 34/654), vitrin vücûbiyeti konusunda Ebû Muhammed Sa'da b. Evs el-Ensârî'yi (?)⁴⁴ yine vitirle ilgili rivâyetlerinde Hz. Âişe'nin Ebu'd-Derdâ'yi (ö. 32/652)⁴⁵ *kezebe* lafzını kullanarak tekzîb etmişlerdir. Fakat şunu da belirtmek de yarar görüyoruz ki, ilk bakışta, sahabe-nin yalan söylediği izlenimini veren bu ifadelerle, onların yalan söylemedikleri, *kezebe* kelimesinin bazan *hata*, *yanılma* manasına da geldiği ve bu şekliyle de kullanıldığı da ileri sürülmüştür.⁴⁶ Bununla birlikte sahabe-nin sahabeyi tenkidine; yaralayıcı bir eleştiri veya gıybet gözüyle değil tashîh olarak da bakılabilir. Kanaatimizce İslâmî bilgilerle ilgili meseleler de olsa “bir birlerini eleştirdi” denilen bu topluluk, Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçmiş, amel-leri Kur'an'a konu olmuş ve kendilerinden övgüyle bahsedilmiş bir zümre olarak farklı bir kategoride değerlendirilmelidir.

Sahabe-nin sahabeyi tenkidi denilince ilk akla gelenlerden biri de Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe'nin bazı tenkitleri özet olarak yukarıda ele alınmıştır. Onun bu tenkitlerine ilaveten daha ayrıntılı diğer tenkitlerinden de bahsedilmesi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Hz. Âişe'nin sahabeyi eleştirileri ile ilgili en geniş malumatlar-

⁴⁴ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, (I-II), (thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri), Suudi Arabistan, 1994, II, 110.

⁴⁵ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, I, 124.

⁴⁶ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, s. 54. Ayrıca sahabe-nin tekziyile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabe Döneminde Tekzib Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti*, AÜİFD, XXXIX, 1999, s. 455-489.

dan biri Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-İcâbe li-îrâdi mâ'stedrakethu Âişe alâ's-sahâbe* adlı eseridir.⁴⁷ Bu eserin özeti nite-
liğindeki bir diğer çalışma da Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Aynu'l-isâbe fi'stidrâki Âişe alâ's-sahâbe* adlı eseridir.

Hız. Âişe'nin kabul etmediği bir rivayet karşısında sahabelere değişik yöntemlerle karşı çıkıp, gerektiğinde o rivayeti red ya da tashîh ettiği görülmektedir. ez-Zerkeşî eserinde bunlarla ilgili örnekler vermiştir. Söz konusu eserde Hız. Âişe'nin, karşılaştığı bir rivâyeti Kur'ân'a, sünnete, hadise, tarihi vakaya, akıl ve kanaate, mantık ve dile arz etme metotlarını kullanarak tenkide tabi tuttuğu görülür.⁴⁸ Mesela bunlardan biri, Hız. Ömer'in "ailesinin ağlamasıyla ölünün azap çekeceği" ile ilgili naklettiği rivayettir. İbn Abbas'ın anlatımına göre; "Ömer (suikasta uğrayıp yaralanınca), Suheyb: Vah kardeşim, vah arkadaşım! diye ağlamaya başladı. Bunun üzerine Ömer: Ey Suheyb! Resulullah (s.), ölü, ailesinin kendisine bazı ağlayışı sebebiyle azap çeker, buyurduğu halde, sen bana ağlıyor musun? dedi." İbn Abbas dedi ki: "Ömer vefat edince bunu Âişe'ye hatırlattığımda şöyle dedi: Allah, Ömer'e rahmet eylesin. Vallahi Resulullah (s.) böyle söylemedi." Müslim ise şöyle nakletti: "Allah, Ömer'e rahmet eylesin. Hayır, vallahi Resulullah (s.) Allah'ın bir mü'mine, birisinin ağlaması sebebiyle azap edeceğini haber vermedi. Lakin o şöyle buyurdu: Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kafirin azabını artırır. Sonra Âişe şöyle dedi: Size (bu hususta) Kur'ân yetmiyor mu? *أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَزُرَّ أُخْرَىٰ* Hiçbir günahkar, başkasının yükünü yüklenmez.⁴⁹ Görüldüğü üzere Hız. Âişe bu rivâyetin Kur'ân'ın ayetiyle çeliştğini belirterek Hız. Ömer'i naklini tashîh ediyor.

Konuyla ilgili diğer bir misal Ebû Hureyre'nin cenazeyi yıkayanın gusletmesi gerektiğine dair rivayettir. Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö. 489/1096), Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet etti: "Kim bir ölüyü yıkarsa, gusleder, onu taşırırsa abdest alır." Onun bu sözü Hız. Âişe'ye ulaştınca o şöyle demiştir: Yoksa Müslümanların ölüleri necis mi? Bir ağacı (tabutu) taşıdığından dolayı bir kimseye ne (diye ab-

⁴⁷ Bu eser Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler adıyla ilaveli ve açıklamalı olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Bünyamin Erul, *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Kitâbiyât, 1. Baskı, Ankara, 2000.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Bkz. Erul, *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Ayrıca sahab ve Hız. Âişe'nin tenkitleri için bkz. Hatiboğlu, Mehmet Said, *Hazret-i Âişe'nin Hadis Tenkidçiliği*, AÜİFD XIX (1973), s. 59-74; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir, 1981; *Hazreti Âişe'nin Hadisçiliği*, İzmir, 1987.

⁴⁹ Necm, 58/38. Bkz. ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 76. Söz konusu rivayetler için ayrıca bkz. Erul, *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 72, 73.

dest) gereksin?⁵⁰ Bu nakilde de Hz. Âişe'nin kendisine ulaşan bir rivâyeti akli kriterine göre yorumlayıp reddettiği görülmektedir. Şunu da belirtmeden geçemeyiz ki, Hz. Âişe'nin bu tür tenkitlerine de hem diğer sahabelerden hem de daha sonraki alimler tarafından çeşitli şekillerde itirazlar edildiği kaynaklarda yer almaktadır.⁵¹

Bütün bu rivayetler bize, sahabenin yaşadığı çağda en etkin ve objektif tenkit ve tashîh zihniyetinin ortaya konduğunu göstermiştir. Kimi zaman birbirlerine sıhriyyet bakımından kimi zaman ensar ve muhacirlik gibi güçlü dini bir duygu ve fikir ile bağlanmış olan ashap gerçeği ortaya çıkarma adına karşısındakini tenkît etmekten çekinmemiştir. Ortaya çıkarılması gereken husus hakikat olunca tenkît edilen söz, fikir ve davranışların İslâmî ya da gayr-i İslâmî olması arasında her hangi bir ayırım gözetilmemiştir. Bazen Kur'ân'dan bir ayetin veya sahîh bir hadisin/sünnetin anlam ve yorumlamasına dair tenkît söz konusu olmuş bazen de her hangi bir sahabe içtihat ve uygulaması tenkît ve tashihe konu olmuştur. Onlar, hakikatin tespiti, adına, en küçük bir yalan veya yanılma ihtimalinde dahi, kim olursa olsun, karşısındaki sahabeyi tenkit ve tekzip etmekten geri kalmamış; ortaya atılan söz, kanaat, ictihad veya rivayeti tahkîk cihetine gitmişlerdir.

⁵⁰ Bkz. ez-Zerkeşî, Bedruddîn, a.g.e., s. 122. Ayrıca bkz. Bkz. Erul, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 147.

⁵¹ Söz konusu bu itirazlar için bkz. Geniş bilgi için bkz. Bkz. Erul, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, ss. 199-202.

VIII. Akraba Tenkitlerinden Baba-Oğul Örnekleri

Klasik hadis usûlü kaynaklarında aile isnadlarını birebir karşılayan bir kavram gözükmemektedir. Hadislerin sonraki nesillere aktarılmasında aile ilişkilerini içeren rivâyetler, çocukların babalarından rivâyeti'nin "rivâyetü'l-ebnâ ani'l-âbâ" yanısıra, babaların çocuklarından rivâyeti "rivâyetü'l-âbâ ani'l-ebnâ", kardeşlerin bilinmesi "ma'rifetü'l-ihve", sahâbe çocuklarının bilinmesi "ma'rifetü evlâdi's-sahâbe" ve mevâlî ve mevalînin çocuklarının bilinmesi "ma'rifetü'l-mevâlî ve evlâdi'l-mevâlî"⁵² başlıklarında söz konusu edildiği söylenebilir. Bu aile içi isnat sisteminde doğal olarak en fazla referansın oğlun, babadan ve dededen yaptığı rivâyetler şeklinde olduğu görülecektir. Nakleden râvi olarak oğlun, senedin doğal akışına uygun olarak babasının ve dedesinin ismini zikretmesi şeklindeki nakilleri yanı sıra ayrıca "an ebîhi, an ceddihî, haddesenî ebî, haddesenî ebî en ceddihî...vb." tarzda vârid olan senetler de karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında oğuldan babaya veya dedeye doğru isnatların babadan oğula doğru olan isnatlardan daha fazla olduğu hadis literatüründe bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

142 | db

İlk asırda isnadların oluşumu araştırıldığında, Hz. Peygamber döneminde yaşanan olaylarla isnadların oluşumu arasında yakın bir ilişki dikkat çekmektedir. Bu dönemde, genel olarak hadisler sistematik bir şekilde rivâyet edilmediği için, ilgili sahâbiyle aynı ortamı daha çok paylaşabilenlerin, onun ilminden daha fazla istifade ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla bir sahâbînin aile fertleri, tabii bir şekilde sürekli birarada bulunma imkanına sahip olduğundan, ailesinin ilmini bir sonraki nesle nakletme hususunda diğer ravilere oranla daha şanslı bir konuma gelmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in verdiği fikhî ve siyâsî vesîkalar ya da sahâbîlerin yazdığı hadisler, bir ailenin tabii müktesebâtı da sayılacağından söz konusu sahâbînin vefatından sonra, genel olarak, aile fertleri tarafından devam ettirilmiş ve aile isnadlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ne var ki, çeşitli yanlışlara neden olacağı düşüncesiyle muhadisler, bu vesîkaların aile fertleri tarafından işitilmediğini gerekçe göstererek onlara genelde ihtiyatla yaklaşmışlardır. Hicrî birinci asırda aile isnadlarının sıkça kullanılması, bazı oryantalistlerin dik-

⁵² Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, (tsh. es-Seyyid Muazzam Hüseyin), Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye, 2. Baskı, Beyrût, 1977, s. 49,196; Suyûtî, a.g.e., *Tedribu'r-râvi*, II, 719-736; Kuzudişli, a.g.e., s. 3, 4.

katini çekmiş ve genel olarak bu tür isnatlara şüpheyle yaklaşım onları reddetmişlerdir. Kuşkusuz bazı râviler aile ilişkilerini kullanarak rivâyet etmek istedikleri hadisleri nakletmeye çalışmışlardır. Nitekim, ilk üç asırda, dedelerinin sahâbî olduğu bilinen bazı fertlerin “kezzâb” veya “metrûk” sayılarak aile isnadlarıyla naklettikleri hadislerin kabul edilmemesi bu durumu açıkça göstermektedir. Ne var ki, bu tür şahısların varlığı, genellemeci bir mantıkla bütün aile isnadlarına şüpheyle yaklaşılmasını gerektirmemekte ve aile isnadları uydurmanın, hadis tarihinin tabii seyri olduğu varsayımını haklı çıkarmamaktadır. Aksine bu tür örnekler, hicrî ikinci asırda yaşayan muhaddislerin diğer isnad çeşitlerinde olduğu gibi, aile isnadlarını da tenkit süzgecinden geçirerek kabul veya reddettiğine işaret etmektedir.⁵³

Hadisleri doğru anlama ve yorumlama çabasıyla aralarındaki sıhriyet bağını bir tarafa bırakarak birbirlerini tenkit edenlerin azımsanamayacak sayıda olduğunu daha önceleri de ifade etmiştik. Çalışmamızın bu kısmında söz konusu sıhriyet bağlarına rağmen duygusal yakınlıklarını bir tarafa bırakıp akrabası olduğu kişilere tenkitler yönelten ya da akrabalarının ilmî kimliklerine karşı taraf-sızlıklarını ortaya koyan muhaddislerden örnekler vermek istiyoruz. Bu misaller daha çok baba-oğul türü tenkitler olacaktır.

Akraba cerhi olarak örnek verilebileceğimiz muhaddislerden birisi Ali b. Medînî (ö. 234/848)'dir. Ali b. Medînî babası Abdullah b. Ca'fer b. Necîh b. es-Sa'dî el-Medinî birçok muhaddisten ders almış hâfız ve hadis konusunda uzman biri olarak tanıtılmasına rağmen, Yahya b. Maîn (ö. 233/848) gibi cerh ve ta'dîlde otorite olan isimlerden bazıları onu cerh etmiş İbnu'l-Medînî de babasının zayıf olduğunu beyan ederek babasının cerhine katılmıştır. Zaten kayıtlarda da kendisinden bir defa nakilde bulunduğu yer almaktadır. Başta babasının durumunu kendisine soranlara İbnu'l- Medînî “Bunu benden başkasına sorun” dediği fakat soruyu yöneltenlerin ısrarı üzerine babası da olsa konuşmasının/hakkında beyanatta bulunmasının zorunlu olduğunu anlamış “Hadis rivayeti/isnad dindir (dini bir meseledir), babam zayıf birisidir.” diyerek babası hakkında objektif bir açıklama örneği göstermiştir.⁵⁴ (1382/1963, II, 401) Ali b.

⁵³ Kuzudişli, *a.g.e.*, ss. 366, 367.

⁵⁴ İbn Hibbân, Ebû Hatîm Muhammed el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (I-III), (thk. Mahmûd İbrâhim Zâid), Dâru'l-va'y, Beyrût, 1396, II, 15; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 199-203.

Medînî sadece babasını değil aynı zamanda hocasını da cerhetmiştir.⁵⁵

Diğer taraftan Zeyd b. Ebî Uneyse (ö. 124/741) kardeşi Yahya b. Ebî Uneyse (ö. ?) hakkında yalancı olduğu gerekçesiyle “ondan hadis almayın, ondan bir şey nakletmeyin” gibi cerhedici sözler sarfetmiştir. Rical tenkidleriyle ilgili literatüre göz atıldığında Zeyd b. Ebî Uneyse’nin neredeyse bütün münekkidler tarafından ta’dîl edildiği fakat kardeşi Yahya’nın ise cerhedildiği görülecektir. Kardeşi Zeyd’in yaptığı cerhi farklı lafızlarla destekleyen; “hadislerinin yazılamayacağı, hıfzının kötü olduğu, metrûku’l-hadîs olduğu” gibi değişik tenkit ifadeleri diğer münekkitlerce Yahya hakkında sarfedilmiştir.⁵⁶

Sünen sahibi Ebû Dâvûd’da oğlu Abdullah’ı cerhederek tarafsızlık örneklerinden birini ortaya koymuştur. Ebû Dâvûd oğlu hakkında “kezzâb” gibi en ağır cerh sigalarından birini kullanarak onu eleştirmiştir.⁵⁷ Fakat hadis ricali ve tabakâtla ilgili literatürde Abdullah hakkında eleştirilere çeşitli gerekçelerle karşı çıkanlar da olmuştur. Abdullah’ın Hz. Ali ile Hz. Osman hakkındaki efdaliyyet tartışmalarının kurbanı olduğu, bu yüzden daha sonrakilerce tenkit edildiği ortaya atılan görüşlerdendir. Fakat bütün bunlara karşı Ebû Dâvûd’un sözlerini referans alıp “Babasının onun hakkında söylediği bize yeterlidir” diyerek iddia edildiği üzere Abdullah hakkında böyle bir tenkidinin var olduğunu ısrarla savunanlar da mevcuttur.⁵⁸

Akraba cerhi kapsamında değerlendirilebilecek diğer bir muhaddis de Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812)’tir. Babasının adı Cerrâh b. Melîh b. Adî b. Feres b. Süfyân (ö. 175/791) olarak bilinmekte-

⁵⁵ İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalâni (ö. 852/1448), *Tehzîbu’t-Tehzîb*, (I-XII), Dâiratü’l-meârifî’n-nizâmiyye, I. Baskı, 1326, IV, 114.

⁵⁶ Müslim, Mukaddime, 6. Her iki şahıs hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. el-İclî, Ebu’l-Hasan Ahmed b. Abdullah, (ö. 261/875), *Târîhu’s-sikât*, Dâru’l-Bâz, 1405/1984, 20; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, (ö. 327/939), *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, (I-IX), Dâru İhyâ’-tûrâsî’l-arabî, Beyrût, 1271/1952, IX, 130; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, (I-LXXX), (thk. Amr b. Garâme el-Umrevî), Dâru’l-Fiker; 1415/1995, LXIV, 50-51; Mizzî, Ebu’l-Haccâc Yûsûf b. Abdurrahman (ö. 742/1341), *Tehzîbu’l-kemâl fî es-mâ’ricâl*, (I-XXXV), (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, XXXI, 223-225.

⁵⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXIII, 518.

⁵⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXIII, 518

dir.⁵⁹, Vekî b. Cerrâh'ın, babasından aldığı rivayetlerde onu tek başına yeterli görmediği, ondan naklettiği rivayetlerde başka bir raviyi de zikrettiği söylenmiştir. Kanaatimizce Vekî b. Cerrâh'ın babası ile ilgili bu tutumu onun beytül-mâlin başında olmasıyla ilgilidir.⁶⁰ Kaynaklarda Vekî'nin babasını cerhedenlerin, onun zabtıyla ilgili bir kusurundan bahsetmeleri Vekî'nin babasına karşı olan söz konusu tavrının sebebi hakkında bahsettiğimiz kanaatimizi doğrular niteliktedir. Çünkü beytül-mal ile ilgilenen bir muhaddis hadisle gereğince iştiğal edemeyeceğinden ya ezberlerindeki nakiller ya da elinde mevcut bulunan hadisle ilgili vesikalara hakkınca sahip olamayacaktır. Fakat Vekî'nin babasını zayıf olarak kabul edenlerin yanında onu sika sayanların da var olduğu görülmektedir.⁶¹

Vekî b. Cerrâh'ın tarafsızlığına örnek teşkil edebilecek diğer bir durum ise hocası Süfyan es-Sevrî'nin büyük bir öfkeyle baktığı ve daima tenkît ettiği Ebû Hanîfe'ye hocasının tersi bir yaklaşımla muamele etmesidir. Vekî hocasının açık tavrına rağmen Ebû Hanîfe'den rivayette bulunmuş ve onun görüşleriyle fetva vermiştir. Hatta bununla da kalmayıp Züfer ve Ebû Yûsûf'un derslerine de katılmıştır.⁶² Hocasına yıllarca öğrencilik psikolojisiyle bağlanan Vekî b. Cerrâh'ın ayrıca yukarıda da babasına karşı gösterdiği bu tavırlar objektif bir davranış olarak değerlendirilmelidir.

Baba-oğul ilişkisinde nesnel tenkît adına ele alınacak örneklerden biri de Hatîb el-Bağdâdî'nin babası hakkındaki görüşleridir. Hatîb el-Bağdâdî eseri *Târîhu Bağdâd*'inde "Allah kendisinden razı olsun, babam Ali b. Sâbit b. Ahmet b. Mehdî Ebu'l-Hasan el-Hatîb" diyerek başladığı babasının terceme-i halinde onun Arap asıllı biri

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI.), (thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrût, 2002, VIII, 182.

⁶⁰ Harûn Resit zamanında babasının beytül-mâlin görevlisi olarak nakleden rivayetlerde Vekî b. Cerrâh'a da aynı halife tarafından kadılık teklif edildiği fakat onun bu görevi kabul etmediği, aynı görevi kabul eden Hafs b. Gıyâs'ı ise tenkît ettiği yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîr ve a'lâm*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrût, 1413/1993, XIII, 236-238; Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurahmân (ö. 902/1496), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi'l-Elfiyeti'l-hadîs*, (I-IV), (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-sünne, I. Baskı, Mısır, 2003, IV, 356.

⁶¹ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, II, 523; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VIII, 182; Sehâvî, *a.g.e.*, IV, 356.

⁶² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 236-238; İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed (ö.1089/1678), *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (I-XI), (thk. Mahmûd el-Arnaûd), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Berut, I. Baskı 1986, II, 458; Mehmet Emin Özavşar, "Vekî b. Cerrâh", *DİA.*, XLIII, 8-9.

olduğunu belirtmiştir.⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, babasının Bağdâd yakınlarındaki Derzicân⁶⁴ adlı bir köyde Cuma ve bayram namazlarında hutbeye çıktığından bahsetse de onu ilmi yönden meşhur ulemadan saymamış, Kur'an hafızlarından biri olarak tanıtmıştır.⁶⁵ İfadelerden de anlaşılacağı gibi aslında bazılarınca Hatîb el-Bağdâdî'nin ilk hocası olarak da görülen babasını⁶⁶ sade bir şekilde, tarafsızlık esasları doğrultusunda değerlendirdiği görülmektedir. Bu örnekte babaya karşı yapılmış açık bir cerh olmamasına rağmen ilmî tarafsızlığa gölge düşürebilecek bir övgü ifadesinin de olmaması objektiflik adına zikredilmesi gereken bir misaldir diye düşünüyoruz.

İslâmî ilimler içerisinde geniş bir literatüre sahip hadisle ilgili eserler sadece muhaddisler değil diğer ilim dallarındaki alimlerin hayatına da ışık tutacak bilgileri hâizdir. Bu geniş külliyattan yola çıkarak yukarıda bazılarını ele aldığımız akranlık tenkîdine dair daha fazla misal verilebilecek şahısların mevcut olduğu kanaatindeyiz. Biz makalemizin hacmini genişletmemek adına sadece zikrettiğimiz örneklerle yetindik.

IX. Hoca-Talebe Türü Tenkît Örnekleri

Hocasını cerheden bir muhaddis olarak konuya Ali b. Medîni'yi (ö. 234/848-849) örnek vererek başlamak istiyoruz: Belki tam manasıyla cerh sayılamayacak fakat objektif bir tavır olarak kabul edilebilecek bu örneğe geçmeden önce Ali b. Medîni'nin Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ile olan münasebetinden kısaca bahsetmekte fayda görüyoruz. Ali b. Medîni'nin en önemli hocalarından biri Süfyân b. Uyeyne'dir. Kendisine hocalık yapmış biri olarak Süfyân b. Uyeyne aynı zamanda öğrencisi konumundaki Ali b. Medîni'den nakilde bulunmuş, onun ilmine olan büyük saygısını alenen açığa vurduğundan dolayı da devrinin alimleri tarafından eleştirilmiştir.⁶⁷ Ali b. Medîni yukarıda bahsedildiği üzere hocasından birçok övgü

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VIII, 279.

⁶⁴ Derzicân, Bağdâd yakınlarında Dicle'nin güneybatı kıyısında büyük bir köydür. Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-buldân*, (I-VII), Dâru Sâdir, Beyrût, II. Baskı, 1995, II, 450.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VIII, 279; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 450.

⁶⁶ Ekrem Ziyâ, el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, Dâru Tayyibe, II. Baskı, Riyâd, 1985, s. 30.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VIII, 421; Mizzî, *a.g.e.*, XX, 466; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Tezkiratü'l-huffâz*, (I-IV). Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, I. Baskı, 1998, II, 14.

ve saygıya mazhar olmasına rağmen *sahafî*⁶⁸ muhaddislerinden bahsederken hocası Süfyân b. Uyeyne'nin de tashîfatta bulunduğunu belirtir.⁶⁹ Hoca-talebe psikolojik bağına rağmen Ali b. Medîni'nin bu açık ifadesini kayda değer bir nesnel davranış olduğu düşüncesindeyiz.

Hocanın-talebe tenkidıyla ilgili objektif veriler ortaya koyması açısından ilginç bir örnek de Muhammed b. Yahya ez-Zühli (ö. 258/872) ile Buhârî (ö.256/870) arasındaki münasebettir. Yaklaşık kırk yıl süren rihle faaliyetinden sonra Nişabur'a yerleşmek isteyen Buhârî'nin, yaşadığı devirde en hararetli tartışmalarından biri olan "Halku'l-Kur'ân" mihnesine maruz kaldığı, Nişabur'a dönüşünde halkın büyük bir teveccühle karşılaşmasına rağmen burada fazla ikamet edemediği kaynaklarda yer almaktadır. Geniş halk kitlelerine ders vermeye başladığı daha ilk günlerde kendisine yöneltilen "Kur'ân mahluk mudur, değil midir?" sorusuna "Teleffuzumuz fiildir. Fiiler ise mahluktur" cevabı vermesiyle büyük bir infîalin meydana geldiği nakledilmektedir. Bahse konu cevaptan sonra Buhârî'nin şehirden sürüldüğü ve Nişabur'un ileri gelen alimlerinden Zühli'nin sadece Buhârî'yi değil onun meclislerine gideni de sapıklıkla suçladığı ve Buhârî'nin etrafından Müslim ve Ahmed b. Seleme'den başka kimsenin kalmadığı söylenmektedir. Bu olaydan sonra Müslim'in ne Zühli'den ne de Buhârî'den hadis nakletmediği belirtilmektedir. Halbuki Buhârî kendisine reva görülen bu davranışlara rağmen Zühli'den aldığı otuz kadar hadisi Sahîh'inde dercetmiş ve ilmi tarafsızlığın en güzel örneklerinden birini göstermiştir.⁷⁰ Fakat bir beşer olması hasabiyle darılmış olsa gerek, Zühli kanalıyla gelen nakillerinde tedlîs yaptığı ileri sürülmüştür. Çünkü "Savm, Cenâiz, İtk ve Tıp" gibi bölümlerde yer verdiği bu hadislerin çoğunda Zühli'nin adını açıkça anmak yerine, ondan bazan Mu-

⁶⁸ *Tashîf*: Sözlükte *tashîf*, "bir sayfada birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimeleri yanlış okumak, yanlış yazmak veya yanlış rivayet etmek" demektir. *Tasahhuf* "birbirine benzeyen harflerin sayfada hatalı kaydedilmesi", *sahafî* ve *musahhif* "yanlış okuyan, yanlış yazan kimse" anlamına gelir. Hadis ilminde senedde veya metinde birbirine benzeyen harflerin yanlış okunması suretiyle nakledilen hadise musahhaf adı verilir. Tashîfin çeşitli tanımları aynı biçimdeki harflerin nokta ve hareketlerinde yapılan okuma, yazma ve rivayet hatalarının tashîfin kapsamı içine girdiğini göstermektedir. Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dârul-hidâye, ts., XXIV, 7; Mehmet Efendioğlu, "Musahhaf", *DİA*, XXXI, s. 229; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 393.

⁶⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 114.

⁷⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 516; Polat, *a.g.e.*, s. 237.

hammed, bazan Muhammed b. Abdullah, bazan da babasının dedesine nispetle Muhammed b. Hâlid diye söz ettiği görülmektedir.⁷¹ İlk bakışta Zühli ile Buhârî arasında yaşanan “Kur’ân’ın mahlûk olup olmaması” ile ilgili olay aslında itikadî bir mesele olarak da görülebilir. Biz daha önce konumuza örnek teşkil edebilecek kişilerin objektif tavırlarını değerlendirmede kıstas olarak şahıslar arasında mezhepsel, itikadî ve siyasî sürtüşmelerin yaşanmamasını esas alacağımızı belirlemiştik. Fakat bu örnekte Zühli ile Buhârî arasında itikadî bir tartışmanın olduğu açıkça görülmektedir. Objektif tenkit esasına aykırı olabilecek böyle bir örneği buraya almamızın asıl nedeni, Buhârî’nin gösterdiği tarafsızlık tavrıdır. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi Buhârî nakilde bulunduğu Zühli’nin aleyhine karşı açık bir karalama kampanyasına rağmen ilmî hürmetten olsa gerek yine de ondan nakilde bulunmuştur. Eğer biz burada Zühli’nin bir hoca olarak Buhârî’ye yaptığı tenkitleri örnek olarak vermiş olsaydık belirlediğimiz esaslara ters düşmüş olurduk.

148 | db

Konuyla ilgili dikkat çeken diğer bir husus da Müslim’in yukarıda zikredilen olaydan sonra Zühli’ye olan bakış açısı ve tavrının değişmesidir. Kur’ân’ın mahlûk olduğunu kabul etmeyen Buhârî’ye karşı bazı devlet adamları ve âlimler cephe alınca Müslim onu savunmuştur. Hocası Zühli’nin bir derste, “Kim Kur’ân mahlûk değildir diyorsa meclisimizde bulunmasın” sözleriyle Buhârî’ye cephe aldığını gören Müslim oradan ayrılmış, Zühli’den yazdığı bütün hadisleri onun evine göndermiş ve bir daha kendisiyle görüşmemiştir. Hem Zühli’den hem Buhârî’den çok faydalanan Müslim, hocaları arasındaki anlaşmazlıkta Buhârî’nin tarafını tutmakla beraber *Sahîh*’inde her iki hocasından da rivayette bulunmamıştır. Acaba Müslim’in gerek daha önce Zühli’den yazmış olduğu rivayetleri ona geri göndermesi ve *Sahîh*’inde ondan nakletmemesi gerekse Buhârî’den yine *Sahîh*’inde nakletmemesi bu muhaddislerin Müslim tarafından cerhe uğradığını mı gösteriyor? Elbette ki o asrın siyasi birtakım koşulları da göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılması daha sıhhatli bir kanaati oluşturur. Çünkü kaynaklara bakıldığında Zühli’nin o vakit siyasi bir gücünün olduğu da anlaşılıyor.⁷² Bundan dolayı Müslim’in siyasi baskılardan çekinerek Buhârî’den nakletmediği de düşünülebilir, fakat aynı şekilde

⁷¹ Mehmet Emin Özavşar, “Zühli”, *DİA*, XLIV, 543. Rivayetlerden bazıları için bkz. Buhârî, *Savm*, 41; *Tıb*, 34.

⁷² Söz konusu olay hakkında geniş bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 340; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 516; Polat, *a.g.e.*, s. 237; Özavşar, “Zühli”, *DİA*, XLIV, 543.

Zührlî'den de nakletmemesi hatta rivayetlerini evine geri göndermesi siyasi baskıdan doğan çekince savını boşa çıkarıyor. Müslim'in Zührlî'ye karşı söz konusu tavrı Buhârî'nin Zührlî'ye karşı olan tavrıyla kıyaslandığında objektif değerlendirme konusunda Buhârî'nin Müslim'den daha tarafsız olduğu anlaşılıyor. Çünkü Buhârî kendisine mihne uygulanan bir muhaddis olarak bu vakıda direkt rol almış biri olan hocası konumundaki Zührlî'den yine de nakilde bulunuyor. Fakat aynı tavrı Müslim, hocası konumundaki Zührlî'ye gösteremiyor ve ondan nakilde bulunmuyor.

Hocanın öğrenciyi, öğrencinin hocayı tenkidıyla ilgili diğer bir örnek de İbn Mâkûlâ (ö. 475/ 1082) ile Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) arasında geçen olaydır. Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer İbn Mâkûlâ'nın⁷³ Hoca ve öğrenci olma yönünden Hatîb ile karşılıklı rivâyetlerde bulunduğu kaynaklarda yer almakta ve akran olarak anılmaktadırlar. Hatîb'in yanına sık sık gidip geldiği ve eserlerinden haberdar olduğu anlaşılan İbn Mâkûlâ'nın onun "*el-Mü'tenif*"⁷⁴ adlı eserini okumuş ve Hatîb daha hayatta iken bu kitab üzerine *Tehzîbu müstemirri'l-evhâm* adlı eseriyle Hatîb'in vehimlerini ortaya koymuştur. İbn Mâkûlâ aynı zamanda Hatîb'in şüyûh tedlîsi de yaptığını belirtmektedir.⁷⁵ İbn Mâkûlâ'nın kendisiyle ilgili bu kitaptan haberdar olan Hatîb kitabı görmek istemiş fakat o kadar ısrar etmesine rağmen İbn Mâkûlâ kitabın varlığına dair bilgi vermemiş, Hatîb öldükten sonra kitabı ortaya çıkarmıştır. Zehebi bu kitaptan haberdar olduğu söylemiştir. Zehebî'nin böyle bir eser kaleme aldığından dolayı müellifi İbn Mâkûlâ'nın ilminden övgüyle bahsettiği yer kaynaklarda yer almaktadır⁷⁶ *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-Mü'telif fi'l- esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* adlı eser İbn Mâkûlâ'nın yazdığı mü'telif-muhtelif sahasında günümüze ulaşan en geniş eser

⁷³ İbnü'l- Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî târîhi'l-umemi ve'l-mulûk*, (I-XIX), (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, 1992, XVII, 8; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (I-XL), Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006, XIV, 72; İbnü'l-İmâd, a.g.e., V, 374.

⁷⁴ Tam adı *el-Mü'tenif fî Tekmiletî'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif (el-Mü'telif ve'l-Muhtelif)* olan bu kitabı 24 cüzden meydana gelmektedir. Müellif'in Dârekutnî'nin isim, künye, lakab ve nisbeleri yazılıştaki aynı, okunuştaki farklı kimselere dair *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* adlı kitabını, Abdulganî el-Ezdî'nin aynı adlı eserini de dikkate alarak bazı ilavelerle genişlettiği bir çalışmadır. Geniş bilgi için bkz. Eren, *Hadis İlmînde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 135, 136; M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA.*, XVI, 457.

⁷⁵ İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer İbn Mâkûlâ (ö. 475/ 1082), *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb ani'l-Mü'telif fi'l- esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, (nşr. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye), Beyrût, 1990, VII, 117.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 4.

olarak bilinmektedir.⁷⁷ Görüldüğü gibi karşılıklı rivâyet alış verişine rağmen İbn Mâkûlâ devrinin en mümtaz hadis otoritelerinden birisi aynı zamanda arkadaşı ve hocası konumundaki Hatîb'i eleştirmekten geri durmamıştır.

Hocasını cerhedenlerden biri de Semânî (ö. 562/1166)'dir. Semânî *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* adlı eserinde hocalarını; kimlikleri, doğum tarihleri, hocaları, eserleri ve vefat tarihlerini açıklamak suretiyle tam olarak tanıtıktan sonra, onlardan rivâyet hakkını aldığı kitap ve cüzleri veya hadisleri zikretmiştir. Semânî bu kitaba genelde güvenilir kimseleri almış, az sayıda da olsa bazılarını tenkît etmiş, tenkît ettiği bu kişilerin de rivayetini almadığını belirtmiştir.⁷⁸ Dikkat çeken husus Semânî'nin bu kitapta hemen hemen tüm hocalarından övgüyle bahsetmesine rağmen çok nadir de olsa bazı hocalarını cerhetmesidir. Cerhedilen bu hocalarla Semânî arasında objektif tenkit esaslarına ters düşebilecek türden her hangi siyasi, mezhepsel ya da itikadî bir sürtüşmenin, tartışmanın olup olmadığıyla ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

150 | db

Semânî'nin cerhettiği hocalardan biri Ebu'l-Kâsım es-Sevrî (ö. 549/1154)'dir. Selçuklu hükümdarına ve komutanına yakınlığıyla bilinen Ebu'l-Kâsım es-Sevrî'nin adalet sıfatı kapsamında değerlendirilen ve râvî kusurlarından addedilen *fısk* problemi olduğu görülmektedir. Semânî hocasının semasıyla ilgili ta'dîl ifadeleri kullanmasına rağmen, dini yaşayışını eleştiren sözler sarf etmiştir. Günahları için de hocasının ömrünün sonlarına doğru tevbe etmiş olabileceği temennisinde bulunmuştur.⁷⁹

Semânî tarafından cerhe uğrayan hocalardan biri de Ebû İbrahim el-Hânî (ö. 527/1133)'dir. Hocasının faziletli biri olduğunu belirten Semânî, gereksiz görülen gayr-ı şerî ilimlerle iştiğalinden dolayı hocasının suçlandığını da vurgulamaktadır. Ayrıca Ebû İbrahim el-Hânî'nin hocalarından âlî isnadla naklettiği rivayetlerde de problem olduğu iddia edilmiştir.⁸⁰

⁷⁷ المؤلف والمؤلف (el-mü'telif ve'l-muhtelif) genel başlığı altında zikredilen bu eserler râvîler arasında isim, künye, lakab ve nisbelerinin yazılışı aynı (mü'telif), okunuşları farklı (muhtelif) olanları tespit amacıyla kaleme alınmıştır.

⁷⁸ Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, ss. 474-475.

⁷⁹ Semânî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*, (I-II), (thk. Münira Nâcî Sâlim), Bağdâd, 1395/1975, I, 86, 87; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVII, 355, 356

⁸⁰ Semânî, *a.g.e.*, I, 112, 113.

Hoca-talebe ilişkisi kapsamında ele alınabilecek diğer bir misal de Ahmed b. İbrahim el-İsmâîlî (ö. 371/981)'dir. Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmâîlî *Mu'cemu's-şuyûh*⁸¹ adlı eserinde hadis dinlediği, yazdığı, okuduğu hocalarının adlarını alfabetik olarak sıralayarak, her birinden pek duyulmamış bir hadis veya istifade edilecek ve hoşça gidecek bir haber nakletmiştir. İsmâîlî bu eseri kaleme alırken mukaddimesinde tarafsızlık adına örnek olabilecek mühim bir iddiada bulunmuştur. Müellif, hocalarından yalanı görülen, yalanla itham edilen veya hadis konusunda pek güvenilir olmayanları açıklamayı vadedmiş,⁸² hicrî 361'de başladığı bu kitabında alfabetik tertipte 410 hocasını zikretmiştir. İsim, künye, nispet ve memleketlerini zikrettikten sonra onlar kanalıyla gelen bir hadis veya haber nakletmiştir. Söz verdiği gibi hocalarının cerh-ta'dîl durumlarına dair kısa açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca henüz altı yaşında olduğu hicrî 283 yılında, kendi hattı ile imlâ metoduyla isimlerini yazdığı kişileri sonradan kontrol etmiş ve kitaplarında bu kişilerden hadis nakletmemiştir.⁸³ Burada örnek teşkil etmesi bakımından İsmâîlî'nin cerhine uğrayan bazı hocalarını zikredeceğiz.

Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm (ö. 307/920) İsmâîlî'nin cerhine uğrayan hocalardan biridir. İsmâîlî *Mu'cemu's-şuyûh* adlı eserinde önceleri kendisinden hadis yazdığını belirttiği hocası Ebû Muhammed'in ömrünün sonlarına doğru, *zayıf* konumuna düştüğünü belirtmiştir. Devamında ise bir vakit Ebû Muhammed'e uğradığında onun uyuklar olduğu halde birisinin kendisine hadis okuduğundan bahsetmektedir. Demek ki İsmâîlî hadis tahammül ve eda ciddiyetindeki zaafından dolayı hocasının bu durumunu zikretme ihtiyacı hissetmiştir.⁸⁴ Aslında İsmâîlî hocasını "sadûk" lafzıyla tadîl etmekte,⁸⁵ kaynaklarda da ondan naklettiği rivayetler yer almaktadır.⁸⁶ Hocasından "sadûk" diye bahseden İsmâîlî'nin bu ifadeleri kanaatimizce onun yaşının ilerleyip zayıf konuma düşmesinden önce olmuştur. Fakat yine de hocası, İsmâîlî'nin objektif cerhinden kurtulamamıştır.

db | 151

⁸¹ Bkz. İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhim, *Mu'cemü's-şuyûh*, (I-III), (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 1410.

⁸² İsmâîlî, *a.g.e.*, I, 309.

⁸³ Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, ss. 472.

⁸⁴ İsmâîlî, *a.g.e.*, I, 353.

⁸⁵ İsmâîlî, *a.g.e.*, I, 353.

⁸⁶ Hamza es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusûf, *Târîhu Cürçân*, (thk. Muhammed Abûlmuîdhân), Âlemü'l-kütüb, Beyrût, 1407/1987, s. 74.

Dikkate değer bir tenkît faaliyeti de İsmâîlî tarafından cerhe uğrayan Ebû Muhammed'in de kendi hocası en-Nadr b. Seleme el-Mervezî (ö. ?)'yi cerh etmesidir. Şâzân adıyla da tanınan en-Nadr b. Seleme el-Mervezî'yi öğrencisi Ebû Muhammed'in çok sert ifadelerle tenkît ettiği görülmektedir. Kendisine yöneltilen bir soruya çok kısa zaman sonra bile farklı cevaplar verdiğini, hadis uydurduğunu da Ebû Muhammed ayrıca belirtmektedir.⁸⁷ Cerh-ta'dîl otoritelerince de zayıf görülen ve hadis uydurmaya kadar varan tenkitlerle itham olunan en-Nadr b. Seleme el-Mervezî hakkındaki cerhlerler⁸⁸ Ebû Muhammed tarafından ileri sürülen iddiaları doğrular niteliktedir. Yukarıda bahsedildiği gibi İsmâîlî her ne kadar da eserinde, hocalarından yalanı görülen, yalanla itham edilen veya hadis konusunda pek güvenilir olmayanları açıklamayı vadetmişse de cerhe uğrayan hoca sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Memlek (ö. ?)⁸⁹ ile Muhammed b. Ali b. Velîd es-Sülemî (ö. ?)⁹⁰ müfesser bir cerhe başvurulmadan öğrencisi İsmâîlî tarafından tenkît edilen hocalardandır.

152 | db

Hoca-talebe tenkidıyla ilgili verilen örneklerin daha da çoğaltılabileceği düşüncesindeyiz. Bizim burada verdiğimiz prototip tarzındaki şahıslar için dikkate değer olan husus; psikolojik-duygusal bağı olan hoca-talebe ilişkilerine rağmen bu şahısların ortaya koydukları objektif değerlendirmeleridir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin doğru anlaşılması ve nakledilmesi hem sahabe hem de sonraki kuşağın üzerinde titizlikle durdukları ve gayret ettikleri bir alan olmuştur. Hz. Peygamber'i anlama adına nakledilenlerin peşine düşmeleri, yeri geldiğinde bu konuda bir birlerini kıyasıya tenkît ve tashîh etmeleri sadece Hz. Peygamber'i değil aynı zamanda müntesibi oldukları dinî de doğru bir şekilde anlama ve yaşama gayreti olarak görülmelidir. Dinin doğru anlaşılması gibi meşrû bir sebepten dolayı zorunlu görülen cerh

⁸⁷ İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 51, 52.

⁸⁸ Bu cerhlerden bazıları için bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl* (I- IV), (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1382/1963, IV, 256, 257.

Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kemâl fî'd-duafâ'ir-ricâl*, (I-IX), (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), el-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, 1418/1997, VIII, 272.

⁸⁹ İsmâîlî, *a.g.e.*, I, 429.

⁹⁰ İsmâîlî, *a.g.e.*, I, 458.

uygulamaları gıybet olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü böyle bir zorunluluk olmadan cerhin etkinliğini tam olarak yerine getiremeyeceği, neticede de objektif bir tenkidin yapılamayacağı kabul edilmiştir.

Hiç şüphesiz sahabenin bu uğurda yaptığı ilmî eleştiriler İslam kültür tarihinin en verimli örnekleri olarak görülebilir. Fakat İslam kültür havzası sadece belli bir kuşağın verimliliğiyle sınırlandırılacak kadar güdük ve dar bir alan değildir. Binlerce yıllık bir süreçte meydana getirilen hadis edebiyatı kapsamındaki eserler de söz konusu bu havzanın vazgeçilmez ürünlerindedir. Tabiidir ki tarihe malolmuş bir literatür ancak eldeki vesikalarla gün yüzüne çıkartılabilir. Vesikaların eksik ya da yanlış değerlendirilmesi ve anlaşılması ise bizi tek taraflı bir düşünceye sevk edebilir. Kanaatimizce hadis kültürü içinde tenkîd zihniyetinin objektifliği bazı araştırmacılar tarafından sadece dönemsel olarak değerlendirilmiş, ortaya konan ifadelerle ve yapılan çalışmalarla nesnel eleştiri uygulamaları sanki sahabe devriyle son bulmuş gibi bir intiba uyandırılmıştır.

Biz çalışmamızda, hadis kültürü içinde yer alan tenkîd uygulamalarının en uç örneklerini ele alarak eksik olan bir yönü tamamlamaya ve yanlış anlaşılacak bir durumu düzeltmeye çalıştık. Bu yüzden de rical edebiyatı içinde birbirlerine psikolojik-duygusal bağı olanların yine birbirlerine yaptıkları cerhlerden örnekleri mihenk taşı olarak belirledik. Bu örnekler içinde daha çok; baba-oğul, hoca-talebe ilişkisi kapsamında olanların tenkitlerini inceledik.

Elbette ki babanın oğlu, oğlun babayı, şeyhin öğrenciyi, öğrencinin şeyhi vb. gibi akranlık bağları bulunan muhaddislerin birbirini tenkitleri bizim bu çalışmamızda verdiklerimizden ibaret değildir. Aslında hadis kültür tarihinde mevcut olup da sınırlı sayıda verdiğimiz cerh örnekleriyle işaret ettiğimiz temel husus, bunun belli bir dönemle sınırlandırılmayacağını ve özellikle hadis ricâli edebiyatında buna benzer birçok örneğin bulunabileceğini göstermektir.

Psikolojik-duygusal bağın etkisinde kalabilme ihtimali yüksek olduğu halde aynı ekol içinde bulunanların, aynı coğrafyayı paylaşanların, aynı ırktan olanların ve buna benzer durumdaki muhaddislerin birbirlerine yaptıkları nesnel tenkîtler de bu konu kapsamında ele alındığında birçok örnekler bulunabileceği kanaatindeyiz. İşaret ettiğimiz bu hususa binâen dikkatlerden kaçmaması gereken diğer bir konu da hadis ricâliyle ilgili farklı birçok alanda ürünler ortaya konmasına rağmen baba-oğul, hoca-talebe ve buna

benzer duygusal yakınlığı olanların birbirleri hakkında yaptığı tenkitlere dair müstakil bir eserin bugüne kadar yazılmamış olmasıdır. Halbuki doğal olarak düşünüldüğünde psikolojik-duygusal yakınlığı olanların birbirlerini tenkidi daha zor olmasına rağmen daha objektif bir değerlendirmedir. Buna rağmen hadis edebiyatının her kolunda az çok bu tür örnekler bulmak mümkündür. Bütün bu örneklerle azami ölçüde ulaşılarak konuyla ilgili müstakil bir eser vücuda getirilmesi nesnel tenkid anlayışı adına sosyal bilimlere bir katkı, hadis bilimi adına da orijinal ve değerli bir çalışma olur kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Arslan, Ali, *Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri*, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, Cilt 1, Sayı 2, s. 53-77.
- Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir, 1981.
- _____, *Hazreti Âişe'nin Hadisçiliği*, İzmir, 1987.
- Aşıkcutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmi)*, Basılmış Doktora Tezi, MÜSBE., İstanbul, 1992.
- _____, "Cerh ve Ta'dil", *DİA.*, XII, 394-401.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, thk. Muhammed. b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (ö. 256/870), *Sahih*, (I-IX), 2001.
- Ch. V. Langiois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip ATAÇ, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kemâl fi'd-duafâi'r-ricâl*, (I-IX), thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, el-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, 1418/1997.
- Efendioğlu, Mehmet, *DİA*, "Musahhaf", XXXI, s. 229-230.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1982.
- _____, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, Usûl Yayınları, İstanbul, 1998.
- el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd İbn Eyyûb, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh limen harra-ce anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi's-Sahih*, (I-III), thk., Ahmet Lazar, Marâkeş, ts.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-münîr fi gar'ibi's-Şerhi'l-kebîr*, (I-II), Mektebetü'l-İlmîyye, Beyrut, ts.
- el-İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, (ö. 261/875) *Târîhu's-sikât*, Dâru'l-Bâz, 1405/1984.
- el-İdlebi, Selahaddin b. Ahmed, *Menhecü nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*, Beyrut, 1983.
- el-Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatib el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, Dâru Tayyibe, II. Baskı, Riyâd, 1985.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Kitapları ve İlmi Değerleri*, Basılmış Doktora Tezi, SÜSBE., Konya, 1997.
- _____, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları -I-*, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisân 2000, C. 2, Sayı 6, s. 133-162.

- Erul, Bünyamin, *Sahabe Döneminde Tekzib Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti*, AÜİFD, XXXIX. 1999, s. 455-489.
- _____, *Hazreti Âişe'nin Hadisçiliği*, İzmir, 1987.
- ez-Zerkeşi, Bedrüddîn, *el-İcâbe li îrâdi mâ'stedrekethu Âişe alâ's-sahâbe*, tahk. Sa'îd el-Efgânî, el-Mektebül-islâmî, Beyrût 1985 (4. Baskı), (Hz. Aişe'nin Sahabe'ye Yöneltilmiş Eleştiriler), Yayına Hazırlayan, Bünyamin Erul, Ankara, 2000.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadis'in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar*, İslami Araştırmalar, 1997, 10. cilt - 1-2-3-4. Sayı -Hadis-Sünnet Özel Sayısı, ss. 31-41.
- Gürler, Kadir, *Cerh'in Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı*, Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, Temmuz/Ağustos/Eylül, 2004, Cilt: 4 Sayı: 3, ss. 33-48.
- Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, tsh. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l- kütübî'l-ilmîyye, 2. Baskı, Beyrût, 1977.
- Hamza es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusûf, *Târîhu Cürçân*, thk. Muhammed Abülmuîdhân, Âlemü'l-kütüb, Beyrût, 1407/1987.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI.), thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrût, 2002.
- Hatipoğlu, Mehmed Said, *İslam Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- _____, *Hazreti Âişe'nin Hadis Tenkidçiliği*, AÜİFD, XIX 1973, s. 59-74.
- Hizmetli, Sabri, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1070), *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlih*, (I-II), thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Suudiarabistan, 1994.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, (I-LXXX), thk. Amr b. Garâme el-Umrevî, Dâru'l-Fiker; 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, (ö. 327/939), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (I-IX), Dâru İhyâ'türâsi'l-arabî, Beyrût, 1271/1952.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askâlânî (ö. 852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-XII), Dâiratü'l-meârifî'n-nizâmiyye, I. Baskı, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hatîm Muhammed el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, (I-III), thk. Mahmûd İbrâhim Zâid, Dâru'l-va'y, Beyrût, 1396.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer İbn Mâkûlâ (ö. 475/ 1082), *el-İkmâl fî refî'l-irtiyâb ani'l-Mü'telif fi'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, nşr. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, 1990.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrût, 1414.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî târîhi'l-umemi ve'l-mulûk*, (I-XIX), thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, 1992.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed (ö.1089/1678), *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, (I-XI), thk. Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Berut, I. Baskı 1986.
- İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhim, *Mu'cemü's-şuyûh*, (I-III), thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 1410.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik*, İst. Ün. Edeb. Fak. Tarih Dergisi, Mart 1962-Eylül 1963, s.1-16.

- Kandemir, M. Yaşar, "Hatib el-Bağdâdî", *DİA.*, XVI, 452-460.
- Koşum, Adnan, *İçtihat Hata ve İsabet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu*, Usûl İslam Araştırmaları, 2016, Sayı: 5, Ocak-Haziran, s. 6-32.
- Kuzuşişli, Bekir, *Hadis Rivâyetlerinde Aile İsnadları*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA.*, XXIII, 154-159.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsûf b. Abdurrahman (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, (I-XXXV), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- Müslim, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîh*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâ, Beyrût.
- Özavşar, Mehmet Emin, "Vekî b. Cerrâh", *DİA.*, XLIII, 8-9.
- _____, *DİA.*, "Zühli", XLIV, 543-455.
- Öztürk, Emre, *Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, 4 (1), s. 196-244.
- Polat, Selahaddin, *Cerh ve Ta'dîl'in Tenkidî*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri, 1985, Sayı 2, s. 221-248.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurahmân (ö. 902/1496), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi'l-Elfiyeti'l-hadîs*, (I-IV), thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-sünne, I. Baskı, Mısır, 2003.
- Semânî, Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr (ö. 562/1166), *et-Tahbîr fî'l-mu'cemi'l-kebîr*, (I-II), thk. Münira Nâcî Sâlim, Bağdâd, 1395/1975.
- Subkî, Tacüddîn Abdülvehhâb b. Taküyüddîn, *Kâidetü fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1410/1990.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn (ö. 911/1505), thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîb'n-Nevevî*, (I-II), Dâru Tayyibe, ts.
- Tekineş, Ayhan, *Hadis Tenkidinin Anlam ve Kapsamı*, Sakarya İ.F.D., Sayı 1, Sakarya, 1996, s. 199-210.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B., İstanbul, 1995.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1985.
- Tosh, John, *Tarih Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Kuram Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-buldân*, (I-VII), Dâru Sâdir, Beyrût, II. Baskı, 1995.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtu'l-meşâhîr ve a'lâm*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrût, 1413/1993.
- _____, *Mîzânu'l-i'tidâlfî nakdi'r-ricâl* (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1382/1963.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (I-XL), Dâru'l-hadîs, Kahire, 2006.
- _____, *Tezkiratü'l-huffâz*, (I-IV). Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût, I.Baskı, 1998.

